

STANISŁAW JUJECZKA

WITOLD ŁASZEWSKI

Legnica

KIEDY ROZEBRANO KOŚCIÓŁ KARTUZÓW W LEGNICY?

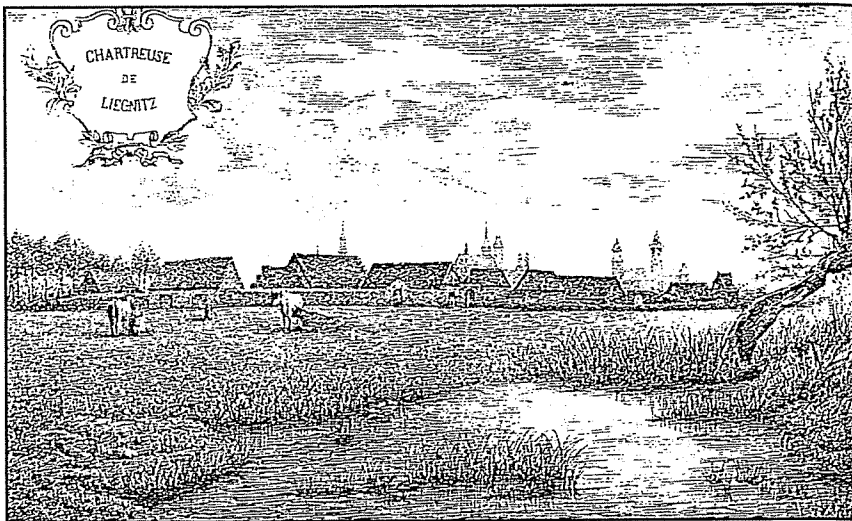
W ostatnich latach kartuski klasztor Męki Pańskiej w Legnicy doczekał się sporej liczby opracowań¹. Jedną – choć raczej nie najbardziej kontrowersyjną – z rozpatrywanych w nich kwestii była sprawa pozostałego po klasztorze dziedzictwa, w tym losów zabudowań konwentualnych. W świetle dostępnych źródeł możliwe było postawienie tezy o wyburzeniu tych zabudowań w 1548 r., a przeniesienie trumien książęcych do kościoła św. Jana sugerowało, że taki sam los spotkał kościół klasztorny². Opierając się na tym – wówczas oczywistym – przekonaniu piszący te słowa odrzucił również jako czysto imaginacyjny, a zatem źródłowo bezwartościowy, rysunek kartuzji legnickiej zamieszczony w opublikowanym w 1919 r. dziele *Maisons de l'Ordre des Chartreux, vues et notices*³. Do rysunku tego (il. 1) za chwilę wypadnie powrócić, najpierw jednak warto wyjaśnić, dlaczego.

Przekonanie o zburzeniu wspomnianego kościoła w 1547 lub 1548 r. upaść musi – jak to niekiedy bywa – pod wpływem jednego źródła, w tym kontekście zresztą dość przypadkowego. Oto w pochodzącej z kościoła Najświętszej Marii Panny w Legnicy księdze zmarłych z lat 1649-1671, czytamy pod rokiem 1654 o śmierci księżniczki legnicko-brzeskiej Marii Zofii, 53-letniej

¹ H. GRÜGER, *Liegnitz. Kartause Passionis Christi*. „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau”, 30, 1989, s. 45-53. – R. WITKOWSKI: *Próba rekonstrukcji biblioteki kartuzji Passionis Christi w Legnicy*. [W:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*. Pod red. M. Derwicha A. Pobóg-Lenartowicz. Opole 1995; *Zarys dziejów kartuzji Domus Passionis Christi 1423-1548*. „Scripta Minora”, 2 (Poznań 1998), s. 175-209; *Prosopographia polono-cartusiana*. „Analecta Cartusiana”, 137 (Salzburg 1997). – H. GODER, *Die Kartause Liegnitz in den Generalkapitelsakten des Kartäuserordens*. [W:] *Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Festschrift Prof. Gabriel Andrianyi zum 65. Geburtstag*. Hg. von R. Haas, K. J. Revinus, H.-J. Scheidgen. Köln 2000, s. 9-38. – S. JUJECZKA: *Kartuzja Passionis Christi pod Legnicą 1423-1548 (część I)*. SL [= „Szkice Legnickie”], 24 (2003), s. 75-118; *Kartuzja Passionis Christi pod Legnicą 1423-1548 (część II)*. SL, 25 (2004), s. 86-132.

² JUJECZKA, *op. cit.*, cz. I, s. 89-90.

³ *Maisons de l'Ordre des Chartreux, vues et notices*. (Par les chartreux L. Jacquemart, P. de Farconnet, B.-M. Dubosquet et G. Hulsbosch). T. 4. Parkminster 1919, s. 239.

Il. 1. Widok na kartuzję. [Za:] *Maisons de l'Ordre des Chartreux, vues et notices*. (Par les chartreux L. Jacquemart, P. de Farconnet, B.-M. Dubosquet et G. Hulsbosch). T. 4. Parkminster 1919, s. 239.

niezamężnej siostry zmarłego w poprzednim roku księcia Jerzego Rudolfa. Dotyczą jej w sumie trzy wpisy. Pierwszy, datowany na 26 października 1654 r. informuje o śmierci księżniczki na zamku w Prochowicach⁴. Drugi – dla nas najbardziej interesujący – mówi o przewiezieniu 2 listopada jej ciała do nekropolii książęcej w kościele św. Jana w Legnicy⁵. Trzecia wzmianka, z 20 stycznia 1655 r., mówi o uroczystościach pogrzebowych⁶. Piszemy o tym wszystkim z jednego tylko powodu: drugi z przywołanych wpisów lakonicznie opisując transport książęcego ciała do Legnicy mówi o jego przywitaniu przez duchowieństwo i uczniów z miejscowych szkół „auf Beckerwege hinter der Capell bey der Carthause”. Trudno mieć wątpliwość, że mowa tutaj o dawnym kościele kartuzów. Nie dziwi użyte tu słowo *Capell* – świątynie kartuskie jako wyłączone z duszpasterstwa zazwyczaj wnoszono skromne. Poza tym w rejonie ówczesnego dalekiego przedmieścia, a obecnie dzielnicy Kartuzy, od czasu fundacji i likwidacji klasztoru nie było innego obiektu sakralnego aż do początku XX w., kiedy to wzniesiono kościoły Pamięci Cesarza Fryderyka (obecnie św. Jacka) i Trójcy Świętej. W dodatku nazwa *Karthaus / Carthause* jako nazwa dzielnicy upowszechniła się dopiero w 2.

⁴ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział w Legnicy. Kościół Marii Panny w Legnicy, nr 97, s. 87.

⁵ *Ibidem*, s. 88.

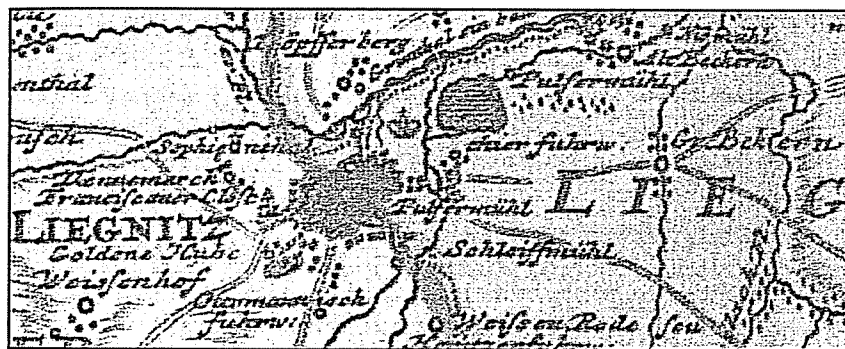
⁶ *Ibidem*, s. 92.

poł. XIX w., ponieważ wówczas ta dzielnica powstała. Wcześniej dotyczyła raczej folwarku widocznego jeszcze na planach miasta z 1. poł. XIX wieku. Jednak, pamięć po kartuzach trwała wśród mieszkańców Legnicy, pomimo innej oficjalnej nazwy *Tiergarten* albo *Tier Fuhrwerk* umieszczanej na mapach XVII w.⁷ i z 1. poł. XVIII wieku⁸ (il. 2). Czy „Zwierzyniec” można utożsamiać z kościołem i zabudowaniami dawnego konwentu? Wydaje się, że XVII-wieczna wzmianka ostatecznie zamyka dyskusję. Zabudowania konwentu nie zostały rozebrane, nadano im jedynie inną funkcję!

Jeśli zatem po kartuski kościół stał jeszcze w 1654 r., to kiedy został zburzony? Na to pytanie, niestety, nie udało się znaleźć odpowiedzi. Nie ma też żadnych źródeł potwierdzających fakt choćby okazjonalnego wykorzystania tego obiektu do kultu Bożego. Może stał pusty, a może pełnił funkcję magazynu lub stodoły? Nie wiemy.

Jakkolwiek by nie było, potwierdzenie istnienia kościoła kartuskiego jeszcze w poł. XVII w. otwiera pole do nowej, dużo bardziej pozytywnej, interpretacji wspomnianego na początku rysunku kartuzji legnickiej opublikowanego w dziele *Maisons de l'Ordre des Chartreux, vues et notices*.

Przyjrzyjmy się zatem ponownie tej ilustracji. To wykonany czarnym tuszem rysunek, według opisu datowany na r. 1776, choć stylowo wskazujący najwcześniej na połowę XIX wieku. Być może zatem mamy do czynienia z przerysowaną wersją, choć przynajmniej pierwowzór musiał powstać przed

Il. 2. Fragment mapy księstwa legnickiego Jonasa Scultetusa wydanej po roku 1634. Po prawej stronie Kaczawy osada Tiergarten. [Za:] R. WYTYCZAK, *Śląsk w dawnej kartografii. Obrazy Śląska na mapach XVI-XVIII wieku w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Wrocław 1998, s. 115, ryc. 41.

⁷ R. WYTYCZAK, *Śląsk w dawnej kartografii. Obrazy Śląska na mapach XVI-XVIII wieku w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Wrocław 1998, s. 115, ryc. 41.

⁸ *Ibidem*, s. 117, ryc. 42.

1822 r., o czym za chwilę. Całość została narysowana jako panorama, wbrew częstej w połowie XVIII w. manierze tworzenia tego typu dzieł „z lotu ptaka”. Na pierwszym planie widzimy lustro wody, przy czym trudno zinterpretować, czy chodzi o potok, staw albo mokradła. Dalej widać dość obszerne łąki, których przeznaczenie sugestywnie określają cztery pasące się krowy.

Dopiero na trzecim planie widzimy domniemane zabudowania klasztorne, na czwartym i ostatnim – mającący i miejscami ledwie zarysowany, choć czytelny, zarys miasta. Zaczniemy zatem od tego najdalszego planu, jedynego sprawdzalnego i stąd kluczowego dla interpretacji całości elementu. Począwszy od prawej strony widzimy tu cztery obiekty:

1. Masywny obiekt z dwiema gotyckimi wieżami, zbieżny, zarówno w sylwetce jak i w nielicznych szczegółach, z zamkiem książęcym (np. krenelaż na bardziej odległej wieży – identyczny z tym na wieży św. Jadwigi).

2. Dwie słabo zarysowane barokowe wieże, widoczne jedynie od poziomu podstawy hełmów, zgodne z ukończonymi w 1727 r. wieżami kościoła św. Jana⁹.

3. Gotycki kościół z dwiema wieżami – jedną z wysokim hełmem spiczastym, drugą z niskim namiotowym (w stylu czeskiego gotyku). Kościół widoczny jest od strony prezbiterium z północno-wschodniego półprofilu i odpowiada znanym skądinąd widokom kościoła Marii Panny sprzed pożaru w 1822 roku.

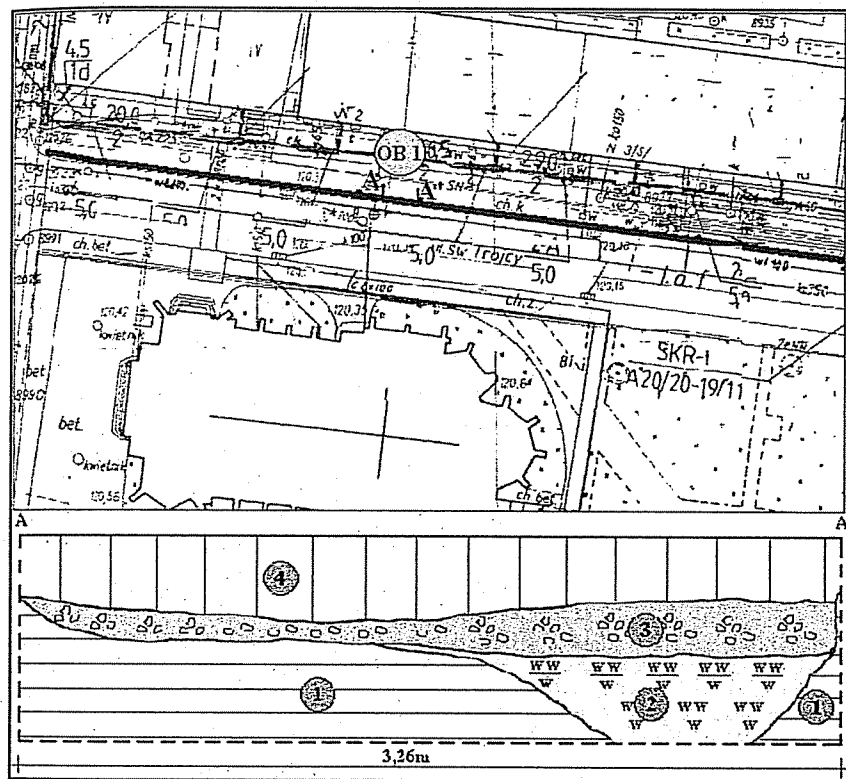
4. Słabo widoczna pojedyncza wieża, z pozoru sygnaturka nad kościołem kartuskim, w rzeczywistości jest wieżą nad niewidocznym kościołem św. Piotra i Pawła.

Jak łatwo zauważyć, opisywany rysunek (lub jego pierwowzór) musi pochodzić z okresu między 1727 r. (wzniesienie wież barokowego kościoła św. Jana) i 1822 r. (pożar kościoła NMPanny), co nie kłóci się z podaną przez wydawców datą 1776 r. Poza tym wszystkie cztery obiekty istnieją do dzisiaj, choć niekoniecznie w takiej samej formie. Warto skądinąd zauważyć, że opisywany rysunek jest najprawdopodobniej pierwszym zarejestrowanym spojrzeniem na miasto od tej strony – do tej pory wszelkie widoki i wedyuty przedstawiały Legnicę od południa, rzadziej od północy. Kościół NMPanny spłonął w 1822 r. i został odbudowany w nieco innym kształcie, ale na tym samym miejscu. Z kolei kościół św. Piotra i Pawła, w wyniku przebudowy z końca XIX w., ma obecnie dwie wieże. W każdym bądź razie możliwa była konfrontacja rysunku ze stanem obecnym i ustalenie, że wzajemne umiejscowienie tych obiektów na rysunku jest

⁹ B. GALANTOWICZ, *Rozwiązania urbanistyczne barokowych zespołów budowlanych jezuitów na Śląsku a problem akomodacji w działalności misyjnej jezuitów na przykładzie Kłodzka, Nysy, Legnicy i Wrocławia*. Wrocław 1997, s. 81.

w pełni zgodne z widokiem z miejsca, gdzie według naszej wiedzy stała kartuzja (okolice kościoła św. Jacka, ulic Kamiennej /Speer Gasse/ i II Armii WP).

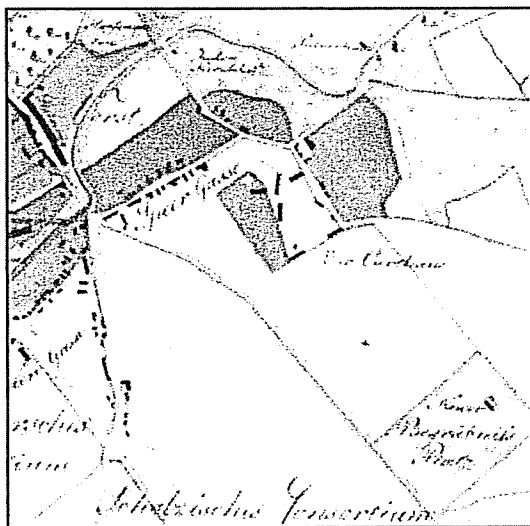
Lokalizację tę zdają się potwierdzać źródła archeologiczne. Z tą częścią dzielnicy wiązał się ślad budownictwa późnogotyckiego uchwycony na ul. Św. Trójcy¹⁰. Dół lasowanego wapna przygotowanego do murowania, przykrywała warstwa budowlana (materiał nie nosił śladów zaprawy murarskiej, jakby to miało miejsce w przypadku wypełnika z gruzem rozbiórkowym) z gotycką cegłą palcówką: x12,7x8cm; x11,5x9,5cm (il. 3). Odsłonięty materiał datowano na XV-XVI wiek. Zbyt mała ilość punktów w dzielnicy rozpoznana archeologicznie powoduje, że próba lokalizacji miejsca konwen-

Il. 3. Mapa zasadnicza ul. Św. Trójcy. OB 1 – miejsce odsłonięcia dołu z gaszonym wapnem. Przekrój przez OB 1: warstwa 2 – gaszone wapno, warstwa 3 – średniowieczny poziom budowlany.

¹⁰ W. ŁASZEWSKI, *Sprawozdanie z prac archeologicznych przy budowie oświetlenia ulicznego w Legnicy, na ulicach: Drukarskiej, Rzemieślniczej i Św. Trójcy*. Legnica 2003. Pozwolenie Nr 106/A/2003. Archiwum Dolnośląskiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

tu opiera się wyłącznie na planach z XVIII-XIX wieku. Rafał Eysymontt, korzystając z tych źródeł, ustalił jego położenie w widłach ulic Kartuskiej i Czarnckiego¹¹ (il. 4) w miejscu, gdzie znajdował się dawny folwark Kartuzy¹². Też, może uwiarygodnić przypadkowe odkrycie z grudnia 2010 roku. W trakcie wykopu pod fundament słupa energetycznego na ul. Łąkowej odsłonięto ludzkie szczątki. Według obecnych, na głębokości ok. 1m poniżej chodnika, leżał ludzki szkielet w układzie antropologicznym (il. 5). Wokół niego widoczne były przebarwienia koloru ciemnobrązowego (być może pozostałość po drewnie-trumnie?). Wydaje się, że był to intencjonalny pochówek. Czy obiekt miał jakieś powiązanie z konwentem (cmentarz)? Przy obecnym stanie wiedzy, można tylko domniemywać. Nie należy jednak wiązać go z cmentarzem żydowskim, który znajdował się w innym miejscu. Znaleźisko w przybliżeniu można umiejscowić na XVIII-wiecznym planie w okolicy

Il. 4. Fragment planu miasta z 1827 r. z zaznaczonym folwarkiem Kartuzy – Carthaus, ul. Kamienną – Speer Gasse, cmentarzem żydowskim – Juden Kirchof. [Za:] Atlas historyczny miast polskich. T. 4: Śląsk, z. 9: Legnica. Pod red. R. Czai, M. Młynarskiej-Kaletynowej, R. Eysymontta i M. Golińskiego. Wrocław 2009, plan 25.

¹¹ Legnica. Atlas historyczny miast polskich. [= T. 4: Śląsk, z. 9: Legnica. Pod red. R. Czai, M. Młynarskiej-Kaletynowej, R. Eysymontta i M. Golińskiego. Wrocław 2009], plan 8.

¹² Ibidem, plany nr: 20 (l. 1764-1770), 21 (1823 r.), 22 (1825 r.), 25 (1827 r.)

¹³ P. MYLIUS, *Die Entwicklung der Liegnitzer Gewässer und ihres Ufergeländes. Ein Beitrag zur Geschichte des Wasserbaues in Niederschlesien. II. Mühlgraben*. MGAVL [= „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins zu Liegnitz“], 9 (1922-1923), s. 134.

tw. *Blumengarten* (il. 5). Ogród kwiatowy zajmował przestrzeń pomiędzy zabudowaniami folwarku a stawem Kartuzów. Autor omawianej ilustracji wykonał rysunek z miejsca w pobliżu lustra wody. Jeszcze w latach 70. XVIII w. istniał taki widok. Na końcu ul. Łąkowej i wzdłuż ul. R. Dmowskiego, obecnie na terenie PKP, rozlewał się *Karthause Teich*¹³. Staw zajmował dużą przestrzeń, a wodę do niego doprowadzała odnoga Kaczawy. Proces melioracji akwenu rozpoczął się po powodzi w 1785

roku. Wtedy usypano nadrzeczne wały przeciwpowodziowe wzdłuż Kaczawy¹⁴, powodując odcięcie zbiornika od zasilającej go rzeki.

Wróćmy jednak do przerwanej analizy rysunku z 1776 roku. Jeśli uznamy wiarygodność przekazu weryfikowalnych fragmentów rysunku, możemy wrócić do trzeciego planu i pokusić się o krótki opis przedstawionych tam domniemyanych zabudowań po kartuskich. Widzimy tu grupę siedmiu parterowych budynków krytych (na XIX-wiecznych planach folwark liczył 10 budynków), z których 6 sprawia wrażenie zwykłych, krytych dwuspadowym dachem budynków gospodarskich – dwie duże bramy wjazdowe w jednym z nich świadczą o funkcji magazynowej (stodoła?). Od strony obserwatora całość (?) otoczona jest niskim murem, który nie tyle otacza, co łączy ze sobą zewnętrzne budynki. Jeden z budynków, nieco tylko wyższy od pozostałych, wydaje się być dawnym kościołem konwentalnym. Przede wszystkim jest to obiekt orientowany – patrzymy nań z północno-wschodniego półprofilu, podobnie jak na kościół NMPanny w tle.

Rysunek przedstawia świątynię jednonawową, z chórem zakończonym prostą ścianą, o schodkowym szczycie. Chór był węższy i niższy od jednonawowego korpusu. Proste ściany prezbiterium o szczycie schodkowym występowały również w budowlach na terenie m. in. Małopolski, Pomorza, Warmii i Wielkopolski w kościołach parafialnych¹⁵, jak i zakonnych¹⁶. Na Śląsku ta forma architektoniczna wieńczy elewacje zachodnie nawy głównej¹⁷; w Legnicy występowała na budowlach kościelnych i świeckich. Rycina ukazująca legnicki Rynek ok. 1830 r. przedstawia dom kupiecki ze schodkowym szczytem¹⁸. Gotycki ratusz ozdobiono od południowej strony takim szczytem¹⁹. Podobny, tylko z mniejszymi schodami, wieńczył zachodnią elewację korpusu kościoła pw. św. Jana. Najstarszy jego widok zachował się w dzienniku podróży Ottheinricha von Neuburg²⁰, kolejny m. in. na mapie księstwa legnickiego wykonanej przez Jonasa Scultetusa z 1. poł. XVII wieku²¹.

¹⁴ P. MYLIUS, *Die Entwicklung der Liegnitzer Gewässer und ihres Ufergeländes (Fortsetzung Iva -VII.)*. MGAVL, 10 (1924-1925), s. 69.

¹⁵ *Katalog zabytków*. Pod red. A. Włodarka. [w:] *Architektura gotycka w Polsce*. Pod red. T. Mroczko i M. Arszczyńskiego. T. 2. Warszawa 1995. Koło, s. 110; Reszel, s. 200; Starogard, s. 214; Szamotuły, s. 220; Śrem, s. 228.

¹⁶ *Ibidem*, Beszowa, s. 24; Kraków, s. 128.

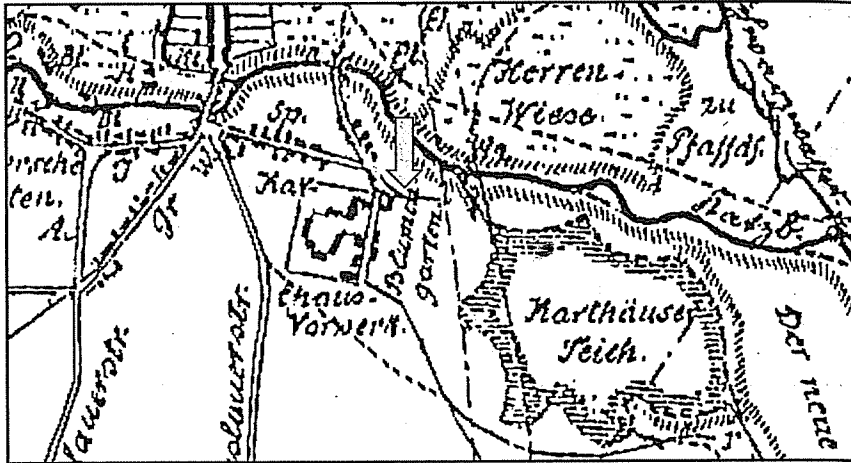
¹⁷ *Ibidem*, Chojnów, s. 45; Wrocław, s. 268.

¹⁸ W. ŁASZEWSKI, T. ROLLAUER, *Legnica. Dzieje miasta*. Wrocław 2004, s. 112.

¹⁹ F. B. WERNER, *Scenographia urbium Silesiae*. Nürnberg 1738, Tab. V.

²⁰ *Legnica. Atlas*, plan 8.

²¹ *Legnica. Zarys monografii miasta*. Pod red. S. Dąbrowskiego. Legnica-Wrocław 1998, il. VI, po s. 208.

Il. 5. Fragment planu Legnicy z zaznaczonym strzałką miejscem odkrycia grobu, kwiatowym ogrodem – *Blumengarten* i stawem Kartuzów – *Karthause Teich*. [Za:] P. MYLIUS, *Die Entwicklung der Liegnitzer Gewässer und ihres Ufergeländes. Ein Beitrag zur Geschichte des Wasserbaues in Niederschlesien. II. Mühlgraben*. MGAVL, 9 (1922-1923), s. 134.

Pokartuski kościół, odarty z sakralnych symboli, pełniący gospodarcze funkcje w świeckiej rzeczywistości, mógł stać z innymi folwarcznymi zabudowaniami jeszcze w roku 1827²². „Ogród kwiatowy” został zaznaczony na „planie i hipsometrii rzeki Kaczawy” w 1831 roku²³. Na podstawie tych danych rodzi się przypuszczenie, że kościół rozebrano dopiero w trakcie likwidacji folwarku, kiedy w latach 50-60. XIX w.²⁴ podjęto decyzję o przekształcaniu tego terenu w nową przestrzeń urbanistyczną – dzielnicę Kartuzy.

²² *Legnica Atlas*, plan 8.

²³ *Legnica Atlas*, plan 26.

²⁴ *Legnica Zarys monografii miasta*, s. 260, 340-341